

مقدمه

وقتی در زمستان ۱۳۷۵، پس از پژوهشی سه سال و نیمه، چاپ اول «بسته آموزشی چیست؟» را به بازار نشر کتاب‌های آموزشی عرضه کردم، تقریباً تمام کسانی که با کتاب روبه‌رو می‌شدند، با تعجب و حتی توأم با اظهار شگفتی، موضوع کتاب را مقوله‌ای دور از ذهن و غیر قابل کاربرد در نظام آموزشی کشورمان تلقی می‌کردند و می‌گفتند سال‌ها باید بگذرد تا ضرورت و اهمیت بهره‌گیری از بسته‌های آموزشی در آموزش و پرورش و آموزش عالی ایران مورد توجه و محتوای کتاب، مورد استفاده واقع شود. حتی فروش تدریجی چاپ اول در زمانی در حدود پنج سال هم، نشان می‌داد هنوز «بسته آموزشی» به درستی در نظام آموزشی ما شناخته نشده است. در این پنج سال، تقریباً هر آنچه در ایران، در مورد بسته آموزشی گفته یا نوشته می‌شد، تلاش‌هایی بود که به طور شخصی در این شهر و آن استان یا این دانشگاه و آن مدرسه

انجام می‌دادم و حاصل، بسته‌های آموزشی متعددی بود که به همت معلمان سخت‌کوش و علاقه‌مند و مدیران اندیشمند، در این‌جا و آن‌جا، تولید می‌شد و مورد استفاده قرار می‌گرفت. هنگامی که در این زمینه شروع به تحقیق کردم، تنها در یکی از کتاب‌های برنامه‌ریزی درسی چاپ داخل، یک و نیم صفحه متن فارسی در مورد بسته‌های آموزشی وجود داشت.

سال‌های بعد از ۸۰، سال‌های نضج و رشد تفکر طراحی و تولید بسته‌های آموزشی بود. حتی برای نخستین بار در این سال‌ها دوستانی پیدا شدند که بخش‌هایی از کتاب را به درستی نقد کردند و پیشنهادهایی دادند و بیست ماه بعد از چاپ دوم «بسته آموزشی چیست؟»، به اصرار برخی از برنامه‌ریزان درسی، در سال ۱۳۸۳، چاپ سوم کتاب را با اصلاحات کلی و افزودن اطلاعات جدیدی درباره بسته آموزشی و نیز اعمال نظرات منتقدان، روانه بازار نشر کردم. هم‌زمان با آغاز تدوین اسناد تحولی در آموزش و پرورش کشورمان، تولید بسته آموزشی برای هریک از برنامه‌های درسی جدید به صورت رسمی، جزو سیاست‌های سازمان

بسته یادگیری اثربخش

((مرتضی مجدفر))

دکترای مدیریت آموزشی

بسته آموزشی، برنامه درسی

و یادگیری اثربخش

مؤلف: دکتر مرتضی مجدفر / ۲۱۴

صفحه/ چاپ سوم / انتشارات مرکز

نوآوری‌های آموزشی سمرات

این کتاب در طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی رشد بررسی و تأیید شده و مشخصات کتاب شناختی آن در کتابنامه‌های رشد همه دوره‌های تحصیلی درج شده است.

آموزش، هم اکنون منسوخ شده است و هدف از تحت‌تعلیم قرار دادن دانش‌آموزان، بیش از آنکه آموزش تخصص به آن‌ها باشد، در چیزهایی دیگر متجلی می‌شود.

اگر قرار باشد فقط «درس» بدھیم و همان درس‌ها را عیناً «باز پس بگیریم»، پس دانش‌آموزان چگونه به رشد عاطفی، رشد مهارت‌های دست‌ورزی و پرورش ماهیچه‌ها، پرورش خلاقیت و ارتباط با اجتماع و انسان‌ها دست خواهند یافت و «آموزش و امتحان» به عنوان دو مقوله جدا نشدنی از هم، چگونه خواهند توانست به تنهایی دانش‌آموزانی توانمند، عادی و چندبعدی پرورش دهند؟

امروزه در اکثر نظام‌های آموزشی معتبر چهار هدف عمده را مهم‌ترین وظیفه هر نظام آموزشی در قبال دانش‌آموزان تلقی می‌کنند و بر موارد یکم تا سوم، بیش از مورد آخر تأکید می‌ورزند:

۱. ایجاد روابط انسانی مطلوب در دانش‌آموزان؛
 ۲. رشد شخصیت و پرورش منش انسانی در یادگیرندگان؛
 ۳. یادگیری دائمی، و به عبارت دیگر آن آموختنی‌هایی که تا آخر عمر به کار دانش‌آموز خواهد آمد و اطلاعات مربوط به آن هیچ‌گاه تاریخ مصرف ندارد و در هر مرحله از زندگی می‌توان به نوعی از آن‌ها بهره برد؛
 ۴. یادگیری تخصصی، یا آن گروه از آموختنی‌هایی که فقط در صورت ادامه تحصیل یادگیرندگان در یک رشته تخصصی مرتبط با آن، مورد استفاده قرار خواهند گرفت و تنها در صورتی به کار دانش‌آموز خواهند آمد که وی قصد متخصص شدن در آن رشته را داشته باشد.
- اکنون اکثر برنامه‌های فرهنگی-پرورشی مدرسه‌های ما بر موارد اول و دوم تأکید می‌کنند و برنامه‌های آموزشی در دوره ابتدایی و در بعضی مواقع سال‌های اول و دوم دوره اول متوسطه، یادگیری‌های دائمی از قبیل خواندن، نوشتن، حساب کردن و بعضی مهارت‌های اساسی را آموزش می‌دهند، ولی به طور بسیار نامطلوبی، از سال‌های پایانی دوره متوسطه اول به بعد، در ورطه یادگیری‌های تخصصی می‌افتیم و آموزش‌هایی را به دانش‌آموزان می‌دهیم که اگر بگوییم نه به درد دنیای او می‌خورد، و نه به درد آخرتش، سخن به گزاف نگفته‌ایم.

در این مورد، در برخی کشورها، دیدگاه‌های جدیدتری نیز مطرح شده است. برای نمونه، در کشورهای آمریکای شمالی، هدف از تحصیل در مدرسه‌ها را در چهار محور عمده خلاصه می‌کنند:

- ① خودشکافی و خودشناسی (به منظور خودشکوفایی)؛
- ② ارتباطات انسانی؛
- ③ کارآیی اقتصادی؛
- ④ مسئولیت مدنی.

پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی قرار گرفت و برای برخی از درس‌ها، به‌ویژه از سال ۱۳۹۰ به این سو و در کنار تولید کتاب‌های درسی جدید، فراهم آوردن بسته آموزشی و تحویل آن به معلمان هم‌زمان با کتاب‌های درسی، جزو اصلی‌ترین کارها شد. از این رو با «مرآت» در جلسات متعدد گفت‌وگو درباره بسته آموزشی شرکت کردم و پس از سال‌ها، ویرایش چهارم «بسته آموزشی چیست؟» را با توجه به تحولاتی که در این سال‌ها رخ داده بود، با تغییرات فراوان و با عنوان جدید «بسته آموزشی، برنامه درسی و یادگیری اثربخش»، به انتشارات مرآت سپردم.

اکنون مفهوم بسته آموزشی از غربت به در آمده و به اصطلاحی جا افتاده در تعلیم و تربیت و ادبیات آموزشی کشورمان تبدیل شده و این برای من مایه بسی خرسندی است که قریب دو دهه فعالیتیم در زمینه بسته‌های آموزشی جواب داده است.

بسته‌های آموزشی از کجا می‌آیند؟

اساس تکوین بسته‌های آموزشی بر مبنای اصول آموزش برنامه‌ای، یادگیری انفرادی و آموزش تسلط‌یاب مبتنی بر اهداف آموزشی است. اجزای بسته‌های آموزشی، اگرچه به صورت جدا از هم، از پیش از سه دهه قبل هم وجود داشته‌اند، ولی واقعیت این است که تنها از سال ۱۹۸۶ میلادی به این سو آن‌ها را به صورت مجموعه‌های آموزشی گردهم آمده شاهد هستیم. بسته آموزشی حاصل جمع‌ی هر سه دوره تکنولوژی آموزشی و محصول نهایی دوران سوم است. بسته آموزشی در عین اینکه ماهیت نرم‌افزاری دارد، در داخل خود سخت‌افزارها را هم معرفی و به طور جدی به بعد سوم فناوری آموزشی، یعنی بعد مشکل‌گشایی آن توجه می‌کند.

چرا بسته‌های آموزشی؟

هدف از تحصیل دانش‌آموزان در مدرسه‌ها و زیر نظر معلمان و یک نظام طراحی شده آموزشی و پرورشی چیست؟ به چه منظوری آن‌ها را در دوره‌های چند ساله سازمان‌دهی می‌کنیم و با اعمال آیین‌نامه‌ها و بهره‌برداری از قوانین و مقررات، به کلاس‌های بالاتر ارتقا می‌دهیم یا در همان پایه قبلی نگه می‌داریم؟ آیا هدف، اندوختن انبوهی از اطلاعات در ذهن دانش‌آموزان با شیوه‌های گوناگون تدریس و بازپس گرفتن آن‌ها در ایامی با نام «امتحانات» است؟ با این تعریف، دانش‌آموزان خوب، رایانه‌هایی هستند که بتوانند اطلاعات را به خوبی در حافظه خود نگه دارند و بدون عیب روی برگه‌های امتحان پیاده کنند و پرینت بدهند! ولی واقعیت قضیه این است که چنین نگرشی به

صورت مترادف به کار می‌برند. این واژه‌ها برای پوشش دادن به دو مفهوم جدا از هم استفاده می‌شوند:

مفهوم اول: سیستمی کامل از فعالیت‌های یادگیری و مواد درسی وابسته به آن در یک زمینه محتوایی وسیع یا مجموعه‌ای از هدف‌های عینی.

مفهوم دوم: مجموعه ویژه‌ای از مواد درسی برای یک بخش از یک سیستم کامل از فعالیت‌های یادگیری، یا حتی یک موضوع درسی یا سایر اجزای برنامه‌های درسی.

ما برای هم‌فهمی بیشتر، سیستم آموزشی را برای مفهوم اول و بسته را برای مفهوم جزئی‌تر به کار می‌بریم. به اعتقاد مؤلفان کتاب «برنامه‌ریزی درسی (برای تدریس و یادگیری بهتر)» هم اطلاق سیستم به مورد اول مناسب است، زیرا سیستم‌های آموزشی پیشرفته از یک رویکرد نظام‌نگر استفاده می‌کنند و کاربرد کلمه بسته هم برای مفهوم دوم ترجیح دارد، چرا که این واژه در طرح‌ریزی محلی برنامه درسی، در موضع تشریح کننده هدف‌های ویژه برنامه درسی نظیر بسته فعالیت‌های یادگیری کاربرد وسیعی دارد.

اعتقاد بر این است که تفکر بهره‌برداری از بسته‌ها و نظام‌های آموزشی باید از درون کلاس‌های درس و ذهن و عمل معلمان تراوش یابد و ادامه داشته باشد. لذا اگر بسته‌ها و سیستم‌های آموزشی را صرفاً مسئولان ارشد و برنامه‌ریزان درسی طراحی و تولید کنند و به مدرسه‌ها بفرستند، مورد استفاده معلمان قرار نخواهند گرفت. تجربه کشورهای توسعه‌یافته نشان داده است هر چقدر اهداف طراحان بسته‌های آموزشی متمرکز، با ختم‌شده‌های مجریان مدرسه‌ای (معلمان، کارشناسان یادگیری، مدیران، مشاوران و کادر اجرایی مدرسه‌ها) هماهنگ و قابل تطبیق باشد، کارایی و کاربرد بسته‌های آموزشی نیز بهتر خواهد بود. در واقع، بهترین بسته‌ها و سیستم‌های آموزشی آن‌هایی هستند که یا از درون مدرسه‌ها جوشیده‌اند و در همان جا نیز از آن‌ها استفاده می‌شود، یا آن‌هایی هستند که طراحان، مؤلفان و مدیران تولید آن‌ها از میان معلمان آشنا به مناطق و نواحی آموزشی برخاسته‌اند و اکنون درصدد عملیات اجرایی خود در کلاس‌ها را محققانه برای استفاده در مدرسه‌های همگن دیگر، مستندسازی و قابل بهره‌برداری کنند. البته تلفیق گروه‌های معلمان محلی، برنامه‌ریزان درسی منطقه‌ای، برنامه‌ریزان درسی کشوری، مؤلفان کتاب‌ها و مجموعه‌های آموزشی، مدیران سازنده سیستم‌ها و بسته‌های آموزشی تجارتمندی با یکدیگر، می‌تواند تولید بسته‌های آموزشی را گسترش دهد.

تعریف بسته آموزشی

بسته آموزشی یک نرم‌افزار آموزشی کارآمد است که علاوه بر عرضه سیستمی کامل از فعالیت‌های یادگیری، می‌تواند در انفرادی کردن آموزش، پرورش استعدادها و توانمندی‌های بالقوه دانش‌آموزان، علمی کردن ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان و آزمون‌ها و ابزارهای اندازه‌گیری تشخیصی، مجموعه فعالیت‌های انفرادی و گروهی آن‌ها و تبیین و شناسایی تجهیزات تدریس - شنیداری و وسایل آموزشی مورد استفاده در کلاس درس، و ارائه راهنمای تدریس و الگوهای طراحی آموزشی و طرح درس، یاری‌دهنده کار تعلیم‌وتربیت باشد.

در این مسیر، به مؤلفان و طراحان برنامه‌های درسی و طبعاً کتاب درسی توصیه می‌کنند که در انتخاب محتوای کتاب آموزشی، علاوه بر اهداف چهارگانه یاد شده، ضوابط عملی چهارگانه‌ای را هم در نظر بگیرند که قابل توجه و آموزنده‌اند؛ این چهار ضابطه عملی شامل این مواردند:

۱. مطالب مندرج در کتاب‌های درسی حتماً باید پایه‌ای برای آموزش مداوم و مادام‌العمر دانش‌آموز باشد و اساس آموزش‌های بعدی وی را تشکیل دهد؛

۲. موضوعات و محتوای منتخب آثار آموزشی درسی حتماً باید با مسائل روز دانش‌آموز مرتبط باشد.

۳. کتاب آموزشی درسی حتماً باید میراث فرهنگی دانش‌آموز را به عنوان مسئله‌ای جدی مد نظر داشته باشد؛

۴. هر برنامه درسی یا کتاب آموزشی درسی باید فرصت مناسب فعالیت‌های یادگیری چندگانه را برای دانش‌آموز فراهم آورد.

آیا کتاب‌های درسی ما چنین ویژگی‌هایی دارند؟ اگر بله، به چه میزان؟ و اگر نه، در چه محورهایی انحراف موجود است و برای رفع آن چه باید کرد؟ در این میان، صاحب‌نظران بحث جدیدی را طرح کرده‌اند و می‌گویند دانش‌آموزان باید در انواع فرصت‌های یادگیری که حیطه مهارت‌های یادگیری تداومی نامیده می‌شود، مهارت پیدا کنند. ۹ روش و فرصت یادگیری که یادگیرندگان عصر حاضر می‌توانند از آن‌ها بهره‌مند شوند، چنین‌اند:

۱. آموزش اختصاصی در خواندن و سایر مهارت‌های آغازین یادگیری؛
۲. آموزش مدرسه‌ای (یادگیری همراه با گروه‌های دانش‌آموزی یا آموزش دسته‌جمعی)؛
۳. آموزش استفاده از رایانه و مهارت در برقراری ارتباط با شبکه‌های رایانه‌ای؛
۴. مطالعه انفرادی و انتخابی و پژوهش دانش‌آموزان در کتابخانه‌های مدرسه و نیز پژوهش در اجتماع با شیوه‌های ساده و جذاب؛
۵. استفاده از مهارت‌های گروه فرایندی در جلسات آزمایشگاهی و در گروه‌هایی که معلم یا دانش‌آموزان در راستای هدف رشد یادگیرندگان اداره می‌کنند؛
۶. آموزش برنامه‌ریزی شده کلاسیک در استفاده از کتابخانه و منابع؛
۷. استفاده از تلویزیون‌های محلی، شبکه‌های ماهواره‌ای و اینترنت در مدرسه و منزل (سواد رسانه‌ای)؛

۸. مصاحبه و مباحثه با همسالان در موقعیت‌های آموزشی، مدرسه و اجتماع برای جمع‌آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن‌ها؛

۹. تسلط در مهارت‌های مربوط به موضوعات درسی و فعالیت‌های معینی که معلم هدایت می‌کند.

«بسته آموزشی» یکی از نرم‌افزارهای نوین است که در راستای چنین ضرورتی، در طول بیش از چند دهه طراحی، تولید و تکامل یافته و اکنون قریب سه دهه است که به شکل امروزی خود به صحنه کلاس‌های درس راه یافته و در این مدت کم نیز توانمندی خود را نشان داده است.

«بسته آموزشی» مجموعه‌ای سیستمی است. در ادبیات علوم تربیتی، واژه‌هایی نظیر بسته، پکت، کیت، مجموعه و سیستم آموزشی را به

اجزای بسته آموزشی کدام اند؟

در حال حاضر، پنج بخش زیرین را از اجزای اصلی بسته آموزشی به شمار آورده‌اند:

الف) مواد یادگیری انفرادی برای یادگیرندگان، شامل:

- تکالیف گوناگون برای یادگیری‌های انفرادی دانش‌آموزان در انواع متفاوت؛
- راهنمایی برای متون و مجموعه‌های یادگیری‌های انفرادی موجود در بسته، برای کاربران بسته آموزشی؛
- کتاب درسی به همراه فهرست مشخصات یا اصل کتاب‌های آموزشی و مرتبط با موضوع بسته آموزشی؛
- کتاب‌های کار، کاربرگ‌ها، مجموعه‌های تمرین و دفترهای کمک آموزشی ویژه برنامه درسی مورد بحث؛

ب) راهنمای تدریس، شامل:

- هدف‌های برنامه درسی یا کتاب درسی
- رهنمودهایی برای استفاده از برنامه درسی
- مطالب مربوط به سابقه موضوع درسی
- مواد آموزشی تکمیلی
- مجموعه طرح درس پیشنهادی
- مجموعه راهنمادهای یاددهی - یادگیری.

ج) آزمون‌ها و ابزارهای اندازه‌گیری تشخیصی و کنترل یادگیری، شامل:

- مجموعه سوالات استاندارد نشده ماده درسی؛
- مجموعه سوالات استاندارد شده ماده درسی؛
- مجموعه آزمون‌های روزانه، هفتگی، میان ماهی، ماهانه، ترمی و پیشرفت تحصیلی ماده درسی؛
- راهنمایی برای گروه‌بندی و استفاده از ابزارهای گروه‌بندی؛
- راهنمایی برای کنترل یادگیری و مقایسه‌های موردی.

ه) تجهیزات دیداری-شنیداری

علاوه بر تجهیزات دیداری-شنیداری عمومی، آن دسته از برنامه‌های دیداری-شنیداری دیگر که جزو بسته آموزشی است و می‌تواند برای مقاصد گوناگون تدریس به کار رود، به شرح زیر است:

- مجموعه مهارت‌های شروع و نقطه آغاز بحث
 - مجموعه امکانات تشریحی
 - مجموعه امکانات تصویری
 - مجموعه آشنایی با شخصیت‌های علمی-اجتماعی
 - مجموعه وسایل دیداری-شنیداری عام و خاص.
- شرح کامل این اجزا و سایر اطلاعات مربوط به بسته‌های آموزشی را در کتاب «بسته آموزشی، برنامه درسی و یادگیری اثربخش»، نوشته اینجانب از انتشارات «هرات» بخوانید.

د) وسایل آموزشی مورد استفاده در کلاس درس

- وسایل آموزشی نمایشی
- وسایل آموزشی مرجع
- وسایل آموزشی گروهی

پن‌نوشت

1. Problem Solving